

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Кафедра пропедевтики внутрішньої медицини № 2
Кафедра пропедевтики внутрішньої медицини № 1

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з науково-педагогічної роботи, член-кореспондент НАМН України,
проф. М.Р. Гжегоцький

“ ” _____ 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

пропедевтика внутрішньої медицини

підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузі знань 22 «Охорона здоров'я»
спеціальності 222 «Медицина»
факультет медичний № 2, курс III
факультет медичний № 1, курс III

Обговорено та ухвалено
на методичному засіданні кафедри
пропедевтики внутрішньої
медицини № 2
Протокол № 256
від “03” 08 2019 р.
Завідувач кафедри проф. О.Г. Яворський

Затверджено
профільною методичною комісією
з терапевтичних дисциплін
Протокол № 1
від “12” 9 2019 р.
Голова профільної методичної комісії проф.
О.М. Радченко

Обговорено та ухвалено
на методичному засіданні кафедри
пропедевтики внутрішньої
медицини № 1
Протокол № 1
від “30” 08 2019 р.
Завідувач кафедри проф. Р.Я. Дутка

Львів – 2019

Робоча програма навчальної дисципліни пропедевтика внутрішньої медицини підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 222 «Медицина», факультет медичний № 2, курс III складена **канд. мед. наук, доц. Ющик Л.В.** (кафедра пропедевтики внутрішньої медицини № 2) та **канд. мед. наук, доц. Новосад А.Б.** (кафедра пропедевтики внутрішньої медицини № 1) на підставі Робочої навчальної програми з дисципліни «пропедевтика внутрішньої медицини» для студентів III курсу медичного факультету, затвердженої профільною методичною комісією з терапевтичних дисциплін, протокол № 1 від 22 жовтня 2015 р.

ВСТУП

Опис навчальної дисципліни (анотація). Програма вивчення навчальної дисципліни «Пропедевтика внутрішньої медицини» складена відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) та освітньо-професійних програм (ОПП) підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» кваліфікації «лікар» за спеціальностями 7.110101 «Лікувальна справа», 7.110104 «Педіатрія», 7.11.0105 «Медико–профілактична справа» за навчальним планом, затвердженим МОЗ України від 24.03.2015 р.

Відповідно до навчального плану, вивчення навчальної дисципліни “пропедевтика внутрішньої медицини” здійснюється в V-VI семестрах, коли студентом набуті відповідні знання з основних базових дисциплін: медичної біології, медичної та біологічної фізики, анатомії людини, фізіології, біоорганічної та біологічної хімії, мікробіології, вірусології та імунології, з якими інтегрується програма пропедевтики внутрішньої медицини. У свою чергу, пропедевтика внутрішньої медицини формує засади подальшого вивчення студентом клінічних дисциплін – внутрішньої медицини, медичної психології, інфекційних хвороб, онкології, анестезіології та інтенсивної терапії, що передбачає інтеграцію з цими дисциплінами “по вертикалі” та формування умінь застосовувати знання з основних методів обстеження внутрішніх органів в процесі подальшого навчання та у професійній діяльності.

Організація навчального процесу здійснюється за кредитно-трансферною системою відповідно до вимог Болонської декларації.

Згідно з Наказом № 1226-з по Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького від 24.04.2015 р. «Про введення в дію нового навчального плану до дипломної підготовки фахівців за спеціальностями «Лікувальна справа», «Педіатрія», на вивчення навчальної дисципліни “пропедевтики внутрішньої медицини” виділено 6,5 кредитів (195 годин), 100 годин з яких складає аудиторна підготовка (у вигляді лекцій – 30 годин та практичних занять – 70 годин) і 95 годин – самостійна робота студентів.

Обсяг навчального навантаження студентів описаний у кредитах ECTS – залікових кредитах, які зараховуються студентам при успішному засвоєнні ними відповідної дисципліни (залікового кредиту).

Навчальна дисципліна “пропедевтика внутрішньої медицини” вивчається студентами на 3 курсі впродовж двох семестрів. В V семестрі вивчаються основні методи обстеження хворих в клініці внутрішніх хвороб, а в VI – симптоми і синдроми при захворюваннях внутрішніх органів. Після закінчення вивчення дисципліни студенти складають диференційований залік.

Відповідно до наказу ректора ЛНМУ ім. Данила галицького № 1705-з від 15.06.16 р. та наказу ректора № 2737-з від 06.10.2017 р. «Про гармонізацію змісту, форм і методів навчання з міжнародними» в робочу програм у з пропедевтики внутрішньої медицини внесені наступні зміни:

Структура навчальної дисципліни	Кількість кредитів, годин, з них			СРС	Рік навчання семестр	Вид контролю
	Всього	Аудиторних				
		Лекцій (годин)	Практичних занять (год.)			
Назва дисципліни: пропедевтика внутрішньої медицини	6 кредитів / 180 год.	30	70	80	3 курс (5-6 семестри)	Диференційований залік
за семестрами						
<i>1 семестр</i>	2,8 кредити / 84 год.	14	30	40	5 семестр	Залік
<i>2 семестр</i>	3,2 кредити / 96 год.	16	40	40	6 семестр	Диференційований залік

Предметом вивчення навчальної дисципліни «пропедевтика внутрішньої медицини» є комплекс теоретичних та практичних питань, спрямованих на засвоєння студентом основних методів обстеження хворого у клініці внутрішніх хвороб.

Міждисциплінарні зв'язки: нормальна анатомія; нормальна фізіологія; топографічна анатомія; патологічна анатомія; патологічна фізіологія; медична психологія.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «пропедевтика внутрішньої медицини» є формування у студента основ клінічного мислення і набуття професійних навичок обстеження хворого та оцінки основних проявів захворювань внутрішніх органів із дотриманням принципів медичної етики та деонтології.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «пропедевтика внутрішньої медицини» є

- Оволодіння студентом теоретичними знаннями, необхідними для виявлення захворювань людини.
- Оволодіння практичними прийомами і методами об'єктивного та лабораторно-інструментального обстеження пацієнтів .
- Засвоєння загальних методичних підходів клінічного обстеження хворого.
- Діагностика окремих внутрішніх захворювань людини при типових їх проявах.
- Формування у студентів морально-етичних та деонтологічних якостей при професійному спілкуванні з хворим.

1.3 Компетентності та результати навчання, формуванню яких сприяє дисципліна (взаємозв'язок з нормативним змістом підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованим у термінах результатів навчання у Стандарті вищої освіти).

Згідно з вимогами Стандарту вищої освіти дисципліна забезпечує набуття студентами **компетентностей:**

- загальні:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
- Здатність приймати обґрунтовані рішення
- Здатність працювати в команді.
- Навички міжособистісної взаємодії.
- Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

- спеціальні:

- Навички опитування пацієнта.
- Здатність до визначення необхідного переліку лабораторних та інструментальних досліджень та оцінки їх результатів.
- Здатність до встановлення попереднього та клінічного діагнозу захворювання.
- Здатність до визначення необхідного режиму праці та відпочинку при лікуванні захворювань
- Здатність до визначення характеру харчування при лікуванні захворювань.
- Здатність до визначення принципів та характеру лікування захворювань.
- Здатність до діагностування невідкладних станів.
- Здатність до ведення медичної документації.

Деталізація компетентностей відповідно до дескрипторів НРК у формі «Матриці компетентностей».

Матриця компетентностей

№	Компетентність	Знання	Уміння	Комунікація	Автономія та відповідальність
1	2	3	4	5	6
КЗ.1	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.	Знати способи аналізу, синтезу та подальшого сучасного навчання.	Вміти проводити аналіз інформації, приймати обґрунтовані рішення, вміти придбати сучасні знання.	Встановлювати відповідні зв'язки для досягнення цілей.	Нести відповідальність за своєчасне набуття сучасних знань
КЗ.2	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.				
КЗ.3	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.	Мати спеціалізовані концептуальні знання, набуті у процесі навчання.	Вміти розв'язувати складні задачі і проблеми, які виникають у професійній діяльності.	Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців та нефахівців.	Відповідати за прийняття рішень у складних умовах
КЗ.4	Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної	Мати глибокі знання із структури професійної діяльності.	Вміти здійснювати професійну діяльність, що потребує	Здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію у	Нести відповідальність за професійний розвиток, здатність до подальшого

	діяльності.		оновлення та інтеграції знань.	професійній діяльності.	професійного навчання з високим рівнем автономності.
КЗ.5	Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.	Знати види та способи адаптації, принципи дії в новій ситуації.	Вміти застосувати засоби саморегуляції, вміти пристосовуватися до нових ситуацій (обставин) життя та діяльності.	Встановлювати відповідні зв'язки для досягнення результату.	Нести відповідальність своєчасне використання методів саморегуляції
КЗ.6	Здатність приймати обгрунтовані рішення	Знати тактики та стратегії спілкування,	Вміти приймати обгрунтоване рішення, обирати способи та стратегії спілкування для забезпечення ефективної командної роботи.	Вміти приймати обгрунтоване рішення, обирати способи та стратегії спілкування для забезпечення ефективної командної роботи.	Нести відповідальність за вибір та тактику способу комунікації.
КЗ.7	Здатність працювати в команді.	закони та способи комунікативної поведінки.			
КЗ.8	Навички міжособистісної взаємодії.				
КЗ.9	Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово	Мати досконалі знання державної мови	Вміти застосовувати знання державної мови, як усно так і письмово	Використовувати при фаховому та діловому спілкуванні та при підготовці документів державною мовою.	Нести відповідальність за вільне володіння державною мовою, за розвиток професійних знань.
КЗ.11	Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.	Мати глибокі знання в галузі інформаційних і комунікаційних технологій, що застосовуються у професійній діяльності.	Вміти використовувати інформаційні та комунікаційні технології у професійній галузі, що потребує оновлення та інтеграції знань.	Використовувати інформаційні та комунікаційні технології у професійній діяльності.	Нести відповідальність за розвиток професійних знань та умінь.
КЗ.12	Визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків.	Знати обов'язки та шляхи виконання поставлених завдань.	Вміти визначити мету та завдання бути наполегливим та сумлінним при виконання обов'язків.	Встановлювати міжособистісні зв'язки для ефективного виконання завдань та обов'язків.	Відповідати за якісне виконання поставлених завдань.
КЗ.13	Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.	Знати свої соціальні та громадські права та обов'язки.	Формувати свою громадянську свідомість, вміти діяти відповідно до неї.	Здатність донести свою громадську та соціальну позицію.	Відповідати за свою громадянську позицію та діяльність.
КЗ.15	Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).				
КФ.1	Навички опитування	Знати особливості	Вміти збирати скарги пацієнта,	Здатність ефективно	Нести відповідальність за

	пацієнта.	розпитування хворих в умовах терапевтичного відділення стаціонару: збір основних і другорядних скарг, анамнез захворювання і життя.	анамнез хвороби, анамнез життя в умовах терапевтичного відділення стаціонару	формувати комунікаційну стратегію у спілкуванні з пацієнтами та їх родичами.	вибір та тактику способу комунікації. Відповідати за використання результатів співбесіди з пацієнтом за стандартною схемою розпитування хворого.
КФ.10	Здатність до проведення лікувально-евакуаційних заходів	Знати принципи проведення лікувально-евакуаційних заходів в умовах стаціонару	Вміти проводити лікувально-евакуаційні заходи в умовах терапевтичного стаціонару	Здатність проводити лікувально-евакуаційні заходи в умовах терапевтичного стаціонару	Нести відповідальність за ефективність проведення лікувально-евакуаційних заходів в умовах терапевтичного стаціонару
КФ.13	Здатність до проведення санітарно-гігієнічних та профілактичних заходів.	Знати принципи оцінки стану здоров'я пацієнта, принципи формування груп пацієнтів, що підлягають диспансерному нагляду	Вміти здійснювати протиепідемічні та профілактичні заходи, в умовах закладу охорони здоров'я, його терапевтичного відділення на підставі даних про стан здоров'я пацієнта, використовуючи існуючі методи, в межах первинної медико-санітарної допомоги населенню, щодо: <ul style="list-style-type: none"> • організації раціонального харчування; • режиму праці та відпочинку; • первинної та вторинної профілактики захворювань; • вакцинопрофілактики 	Здатність ефективно донести до пацієнтів та їх родичів основи: <ul style="list-style-type: none"> • санітарно-просвітніх заходів щодо попередження виникнення інфекційних та неінфекційних захворювань, травм та пропаганди здорового способу життя; • організації раціонального харчування, безпечних соціально-побутових умов; • режиму праці та відпочинку. 	Нести відповідальність за вибір та тактику проведення санітарно-гігієнічних та профілактичних заходів
КФ.17	Здатність до ведення медичної документації	Знати основні види медичної документації щодо пацієнта та контингенту населення	Вміти заповнювати і вести медичну документацію щодо пацієнта та контингенту	Встановлювати міжособистісні зв'язки для ефективного ведення медичної документації	Відповідати за якісне виконання заповнення і ведення медичної документації.

		(карта амбулаторного/стаціонарного хворого, історія хвороби, санаторно-курортна карта, офіційні облікові документи медичних лікувально-профілактичних закладів)	населення, використовуючи стандартну технологію, на підставі нормативних документів.		
--	--	---	--	--	--

Результати навчання для дисципліни: «пропедевтика внутрішньої медицини»

- Збирати дані про скарги пацієнта, анамнез хвороби, анамнез життя, проводити та оцінювати результати фізичного обстеження.
- Оцінювати інформацію щодо діагнозу, застосовуючи стандартну процедуру на підставі результатів лабораторних та інструментальних досліджень.
- Виділяти провідний клінічний симптом або синдром. Встановлювати найбільш вірогідний або синдромний діагноз захворювання. Призначати лабораторне та/або інструментальне обстеження хворого. Здійснювати диференціальну діагностику захворювань. Встановлювати попередній та клінічний діагноз.
- Визначати необхідний режим праці та відпочинку при лікуванні захворювання.
- Визначати необхідне лікувальне харчування при лікуванні захворювання.
- Визначати принципи та характер лікування (консервативне, оперативне) захворювання.
- Виконувати медичні маніпуляції .
- Організовувати роботу медичного персоналу; формувати раціональні медичні маршрути пацієнтів; організовувати взаємодію з колегами, організаціями та установами; застосовувати інструменти просування медичних послуг.
- Формувати цілі та визначати структуру особистої діяльності.
- Дотримуватися здорового способу життя, користуватися прийомами саморегуляції та самоконтролю
- Усвідомлювати та керуватися у своїй діяльності громадянськими правами, свободами та обов'язками, підвищувати загальноосвітній культурний рівень.
- Дотримуватися вимог етики, біоетики та деонтології у своїй фаховій діяльності.
- Організовувати необхідний рівень індивідуальної безпеки (власної та осіб, про яких піклується) у разі виникнення типових небезпечних ситуацій в індивідуальному полі діяльності.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 6,5 кредитів ЄКТС
195 годин.

3. Структура навчальної дисципліни

Тема	Лекції	Практичні заняття	СРС	Індивідуальна робота
1	2	3	4	5

Основні завдання внутрішньої медицини. Правила розпитування та огляду хворого.				
1. Тема 1. Схема історії хвороби. Проведення розпитування хворого	2	2		
2. Тема 2. Загальний і детальний огляд пацієнта. Специфіка обстеження тяжкохворих з обмеженим прогнозом життя.		2		-
Фізичні та лабораторно-інструментальні методи дослідження стану дихальної системи.				
3. Тема 3. Основні скарги та огляд пацієнтів із захворюваннями органів дихання. Пальпація грудної клітки.	2	2		
4. Тема 4. Перкусія легень.		2		
5. Тема 5. Аускультация легень. Бронхофонія.		2		
6. Лабораторні та інструментальні методи дослідження органів дихання. Проміжний контроль знань з обстеження пацієнтів з патологією дихальної системи.		2		
Фізичні методи дослідження серцево-судинної системи.				
7. Тема 7. Розпитування та огляд пацієнтів із захворюваннями серцево-судинної системи. Пальпація ділянки серця.	2	2		
8. Тема 8. Перкуторне визначення меж відносної та абсолютної серцевої тупості.		2		
9. Тема 9. Аускультация серця.	2	2		
10. Тема 10. Дослідження периферійного пульсу та вимірювання артеріального тиску. Проміжний контроль знань з обстеження пацієнтів з патологією серцево-судинної системи.		2		
Інструментальні методи дослідження серцево-судинної системи.				
11. Тема 11. Методика реєстрації та розшифрування ЕКГ. ЕКГ-ознаки гіпертрофії передсердь та шлуночків.	2	2		
12. Тема 12. Електрокардіографічне дослідження хворих із порушеннями автоматизму та збудливості.		2		
13. Тема 13. Електрокардіографічне дослідження хворих із порушеннями функції провідності. Проміжний контроль знань з основ ЕКГ-діагностики.		2		
Основні методи дослідження органів травної системи та нирок.				
14. Тема 14. Розпитування та огляд пацієнтів із захворюваннями органів травлення. Пальпація живота.	2	2		
15. Тема 15. Обстеження гепатобіліарної системи і підшлункової залози. Проміжний контроль знань з		2		

обстеження пацієнтів з патологією травної системи.				
Форма контролю				Залік
<i>Основні симптоми та синдроми при захворюваннях органів дихання.</i>				
16. Тема 16. Синдроми наявності рідини (гідроторакс) і повітря (пневмоторакс) в плевральній порожнині, невідкладна допомога. Синдром наявності порожнини в легенях.	2	2		
17. Тема 17. Синдроми ущільнення легеневої тканини, бронхіальної обструкції та підвищення повітряності легеневої тканини. Невідкладна допомога хворому з нападом бронхіальної астми.		2		
18. Тема 18. Синдроми компресійного ателектазу, обтураційного ателектазу та легеневої недостатності. Проміжний контроль знань з синдромів при захворюваннях органів дихання.		2		
<i>Основні симптоми та синдроми при захворюваннях серцево-судинної системи.</i>				
19. Тема 19. Симптоми та синдроми при стенокардії та інфаркті міокарда.	2	2		
20. Тема 20. Симптоми та синдроми при гіпертонічній хворобі та симптоматичних артеріальних гіпертензіях. Гіпертонічні кризи. Невідкладна допомога.		2		
21. Тема 21. Мітральні вади серця: симптоми та синдроми на підставі клінічних та інструментальних методів обстеження. Вади тристулкового клапана.	2	2		
22. Тема 22. Аортальні вади серця: основні симптоми та синдроми на підставі клінічних та інструментальних методів обстеження.		2		
23. Тема 23. Синдром серцевої недостатності. Синдроми гострої та хронічної судинної недостатності. Проміжний контроль знань з синдромів при захворюваннях серцево-судинної системи.				
<i>Основні симптоми та синдроми при захворюваннях травної і сечовидільної систем</i>				
24. Тема 24. Симптоми та синдроми при захворюваннях стравоходу, шлунка, 12-палої кишки, тонких та товстих кишок.	2	2		
25. Тема 25. Симптоми та синдроми при захворюваннях печінки.		2		
26. Тема 26. Симптоми та синдроми при захворюваннях жовчного міхура та		2		

підшлункової залози.				
27. Тема 27. Симптоми та синдроми при захворюваннях нирок. Проміжний контроль знань з синдромів при захворюваннях травної і сечовидільної систем.	2	2		
Основні симптоми та синдроми при захворюваннях системи крові, ендокринної системи. Патологія сполучної тканини.				
28. Тема 28. Обстеження пацієнтів з патологією ендокринної системи. Синдроми при захворюваннях щитоподібної залози.	2	2		
29. Тема 29. Симптоми та синдроми при захворюваннях інших залоз внутрішньої секреції. Цукровий діабет. Невідкладна допомога у разі діабетичної та гіпоглікемічної ком.	2	2		
30. Тема 30. Обстеження кровотворної системи. Загальний аналіз крові.		2		
31. Тема 31. Симптоми та синдроми при анеміях, гемобластозах. Проміжний контроль знань з синдромів при захворюваннях ендокринної і кровотворної систем.	2	2		
32. Тема 32. Методи обстеження пацієнтів з патологією сполучної тканини.	2	2		
33. Тема 33. Захист історії хвороби.		2		
34. Підсумкове заняття з методів обстеження.		2		
35. Тема 35. Диференційований залік (теоретична і практична частини).		2		
Усього годин 195/6,5 кредитів ECTS	30	70	80	
Форма контролю				Диференційований залік

4. Тематичний план лекцій

№ з/п	Тема	Кількість годин
	«Основні методи обстеження в клініці внутрішніх хвороб» V семестр (осінній)	
1.	Пропедевтика внутрішньої медицини як предмет.	2
2.	Обстеження пацієнтів з патологією дихальної системи.	2
3.	Обстеження пацієнтів за патологією серцево-судинної системи: пальпація та перкусія серця.	2
4.	Обстеження пацієнтів з патологією серцево-судинної системи: аускультация серця.	2
5.	Обстеження пацієнтів з патологією серцево-судинної системи: структурно-функціональні та лабораторно-інструментальні методи дослідження.	2

6.	Обстеження пацієнтів з патологією травної системи.	2
7.	Обстеження пацієнтів з патологією ендокринної системи.	2
РАЗОМ		14
VI семестр (весняний) «Симптоми та синдроми при захворюваннях внутрішніх органів»		
1.	Синдроми ущільнення легеневої тканини, бронхіальної обструкції, підвищеної повітряності легень, гідро- пневмотораксу, наявності порожнини в легенях, компресійного та обтураційного ателектазів, легеневої недостатності.	2
2.	Основні синдроми при артеріальній гіпертензії та ішемічній хворобі серця.	2
3.	Синдроми клапанних вад серця: вади мітрального клапана, аортальних клапанів, тристулкового клапана.	2
4.	Основні синдроми при захворюваннях шлунка та кишок, гепатобіліарної системи.	2
5.	Основні синдроми у разі захворювань ендокринної системи.	2
6.	Обстеження сечовидільної системи. Основні синдроми при захворюваннях нирок.	2
7.	Обстеження кровотворної системи. Основні симптоми та синдроми при анеміях і гемобластозах.	2
8.	Обстеження опорно-рухового апарату. Основні синдроми. Дифузні захворювання сполучної тканини.	2
РАЗОМ		16 год.
<i>Кількість годин лекцій з дисципліни</i>		30

5. Тематичний план практичних (семінарських) занять

№ з/п	Тема практичного заняття	К-сть годин
«Основні методи обстеження в клініці внутрішніх хвороб» V семестр (осінній)		
1.	Схема історії хвороби. Проведення розпитування хворого.	2
2.	Загальний і детальний огляд пацієнта. Специфіка обстеження тяжкохворих з обмеженим прогнозом життя.	2
3.	Основні скарги та огляд пацієнтів із захворюванням органів дихання. Пальпація грудної клітки/	2
4.	Перкусія легень.	2
5.	Аускультация легень. Бронхофонія.	2
6.	Лабораторні та інструментальні методи дослідження органів дихання. Проміжний контроль знань з обстеження пацієнтів з патологією дихальної системи.	2
7.	Розпитування та огляд пацієнтів із захворюванням серцево-судинної системи. Пальпація ділянки серця.	2
8.	Перкуторне визначення меж відносної та абсолютної серцевої тупості.	2
9.	Аускультация серця.	2
10.	Дослідження периферійного пульсу та вимірювання артеріального тиску. Проміжний контроль знань з обстеження пацієнтів з патологією серцево-судинної системи.	2
11.	Методика реєстрації та розшифрування ЕКГ. ЕКГ-ознаки гіпертрофії передсердь та шлуночків.	2
12.	Електрокардіографічне дослідження хворих із порушеннями	2

	автоматизму і збудливості.	
13.	ЕКГ-ознаки порушення провідності. Проміжний контроль знань з основ ЕКГ-діагностики.	2
14.	Розпитування та огляд пацієнтів із захворюваннями органів травлення. Пальпація живота.	2
15.	Обстеження гепатобіліарної системи і підшлункової залози. Проміжний контроль знань з обстеження пацієнтів з патологією травної системи.	2
РАЗОМ :		30 год
1.	VI семестр (весняний) «Симптоми та синдроми при захворюваннях внутрішніх органів»	2
1.	Синдроми наявності рідини (гідроторакс) і повітря (пневмоторакс) в плевральній порожнині, невідкладна допомога. Синдром наявності порожнини в легенях.	2
2.	Синдроми ущільнення легеневої тканини, бронхіальної обструкції та підвищення повітряності легеневої тканини. Невідкладна допомога хворому з нападом бронхіальної астми.	2
3.	Синдроми компресійного ателектазу, обтураційного ателектазу та легеневої недостатності. Проміжний контроль засвоєння знань з синдромів дихальної системи.	2
4.	Симптоми та синдроми при стенокардії та інфаркті міокарді.	2
5.	Симптоми та синдроми при гіпертонічній хворобі та симптоматичних артеріальних гіпертензіях. Гіпертонічні кризи. Невідкладна допомога	2
6.	Мітральні вади серця: симптоми та синдроми на підставі клінічних та інструментальних методів обстеження. Вади тристулкового клапана.	2
7.	Аортальні вади серця: основні симптоми та синдроми на підставі клінічних та інструментальних методів обстеження.	2
8.	Синдром серцевої недостатності. Синдроми гострої та хронічної судинної недостатності. Проміжний контроль засвоєння знань з синдромів серцево-судинної системи.	2
9.	Симптоми та синдроми при захворюваннях стравоходу, шлунка, 12-палої кишки, тонких та товстих кишок.	2
10.	Симптоми та синдроми при захворюваннях печінки.	2
11.	Симптоми та синдроми при захворюваннях жовчного міхура та підшлункової залози.	2
12.	Симптоми та синдроми при захворюваннях нирок. Проміжний контроль засвоєння знань з синдромів травної і сечовидільної систем.	2
13.	Обстеження пацієнтів з патологією ендокринної системи. Синдроми при захворюваннях щитоподібної залози.	2
14.	Симптоми та синдроми при захворюваннях інших залоз внутрішньої секреції. Цукровий діабет. Невідкладна допомога у разі діабетичної та гіпоглікемічної ком.	2
15.	Обстеження кровотворної системи. Загальний аналіз крові.	2
16.	Симптоми та синдроми при анеміях, гемобластозах. Проміжний контроль засвоєння знань з синдромів ендокринної та кровотворної систем.	2
17.	Методи обстеження пацієнтів з патологією сполучної тканини. Синдроми ураження сполучної тканини.	2
18.	Захист історії хвороби.	2
19.	Підсумкове заняття з методів обстеження.	
20.	Диференційований залік.	2
РАЗОМ :		40
Кількість годин практичних занять з дисципліни		70

6. Тематичний план самостійної роботи студентів

№ з/п	Назва теми (або зміст роботи)	Кількість годин	Вид контролю
«Основні методи обстеження хворих в клініці внутрішніх хвороб»			
1.	Підготовка до практичних занять – теоретична та опрацювання методів об'єктивного обстеження хворого	24	Поточний контроль на практичних заняттях
2.	Самостійне опрацювання тем, які не входять до плану аудиторних занять: Інструментальні методи дослідження дихальної системи Інструментальні методи дослідження серцево-судинної системи	2 5	
3.	Оволодіння умінням аналізувати: – результати дослідження функції зовнішнього дихання	1	
	– дані електрокардіографічного та фонокардіографічного обстежень	4	
6.	Написання історії хвороби (анамнестична частина)	4	
РАЗОМ:		40	
«Симптоми та синдроми при захворюваннях внутрішніх органів»			
1.	Передаудиторна теоретична підготовка до практичних занять за планом практичних занять	20,5	Поточний контроль на практичних заняттях
	Інструментальні та лабораторні методи дослідження шлунково-кишкового тракту	2	
	– результати дослідження шлункового вмісту та дуоденального зондування	1	
2.	Опрацювання тем, які не викладаються на практичних заняттях:		
	Синдром серцевої недостатності: основні клінічні та інструментальні методи обстеження.	2	
	Лабораторна та ЕКГ-діагностика інфаркту міокарда.	1	
	Клініко-лабораторна діагностика гемобластозів. Лімфома Годжкіна (лімфогранулематоз) і негоджкінські лімфоми.	2	
	Геморагічні синдроми та патологія системи згортання крові. Синдром дисемінованого внутрішньосудинного згортання крові.	1,5	
	Основні симптоми та синдроми при цукровому діабеті. Основні клінічні прояви захворювань щитовидної залози.	2	
	Діагностика дифузних захворювань сполучної тканини (системний червоний вовчак, системна склеродермія, дерматомиозит).	1	
	Особливості розпитування і обстеження хворих на кропив'янку, ангіоневротичний набряк, геморагічний васкуліт. Анафілактичний шок, принципи реанімації.	1	
3.	Курація хворого із написанням історії хвороби	2	
7.	Індивідуальна робота:		
	–Проведення досліджень функції зовнішнього дихання у показових хворих, обробка отриманих даних	1	

№ з/п	Назва теми (або зміст роботи)	Кількість годин	Вид контролю
	та доповідь на занятті –Реєстрація ЕКГ, участь у проведенні інструментальних досліджень у показових хворих з обробкою даних та доповіддю на занятті	1	
	–Проведення обстеження показового хворого та підготовка огляду наукової літератури щодо досліджуваного випадку	2	
РАЗОМ:		40	
ВСЬОГО З ДИСЦИПЛІНИ		80	

7. Індивідуальні завдання (анамнестична частина історії хвороби; історії хвороб).

Анамнестична частина історії хвороби. Збирання анамнезу в палаті біля ліжка хворого (оформлення паспортної частини, скарг, анамнезу захворювання, анамнезу життя). Письмове оформлення студентами зібраних даних під час розпитування хворого.

Історія хвороби. Обстеження хворих з різними захворюваннями внутрішніх органів. Оцінка даних анамнезу і об'єктивного обстеження. Оформлення навчальної історії хвороби. Формулювання попереднього діагнозу. План лабораторно-інструментальних обстежень і лікування хворого. Ознайомлення з даними інструментальних і лабораторних обстежень хворого. Обґрунтування клінічного діагнозу.

У навчальній кімнаті студенти систематизують отримані при обстеженні хворого дані відповідно до схеми написання історії хвороби. Аналізуючи окремі симптоми і виділяючи синдроми, формулюють у призначеного для курації хворого попередній діагноз. Відповідно до попереднього діагнозу, обґрунтовують план необхідних лабораторно-інструментальних обстежень, план лікування, який включає призначення режиму, дієти і основних груп медикаментозних препаратів. Враховуючи попередній діагноз і отримані результати лабораторно-інструментальних обстежень, студенти формулюють клінічний діагноз і обґрунтовують його.

8. Методи навчання

З метою активізації пізнавальної діяльності студентів та оптимізації навчального процесу на кафедрі впроваджено в навчальний процес використання навчальних комп'ютерних відеофільмів (*автор – зав. кафедри, професор О.Г.Яворський*), а саме: з фізичних методів обстеження хворих – “Пальпація, перкусія, аускультация”, аудіо-CD – “Дихальні шуми” і “Тони і шуми серця” та навчальний посібник у 2 частинах: I – “Навчальний DVD-фільм “Пальпація, перкусія, аускультация” (фільм є на сайті *YouTube*), II – Educational film “Palpation, percussion, auscultation” та навчальний посібник «Догляд за хворими. Основи медсестринської справи»: навчальний DVD-фільм, рекомендований ЦМК МОЗ України як навчальний відеофільм для студентів вищих медичних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (фільм є на сайті *YouTube*), «Анамнез. Огляд: фото пацієнтів»: навчальний DVD-фільм, також рекомендований ЦМК МОЗ України як навчальний відеофільм для студентів вищих медичних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

У навчальний процес впроваджуються нові методичні прийоми з урахуванням сучасних досягнень педагогічної науки, якісних змін контингенту студентів, а також з метою оптимізації роботи як з обдарованими, так і з невстигаючими студентами. Зокрема, широко використовуються тестові завдання, оновлені методичні вказівки для студентів медичного факультету (відповідно до навчання студентів за Болонською конвенцією). Індивідуалізована та методично поглиблена робота з обдарованими та невстигаючими студентами. Обдаровані студенти за бажанням займаються у студентському науковому гуртку, де поглиблено вивчаються теми, які їх цікавлять. Для невстигаючих студентів організовані консультації. Форми проведення контролю рівня знань: базовий та заключний тестовий контроль на практичних заняттях; проміжний тестовий контроль, а також підсумковий тестовий контроль.

При оцінюванні поточної успішності на практичному занятті поряд з усним контролем використовується письмовий контроль у вигляді письмової відповіді на уніфіковані запитання. Підсумковий тестовий контроль складається з двох частин: теоретичної та практичної. Теоретична частина передбачає відповіді на питання тестового контролю, а практична – демонстрацію виконання практичної навички (з переліку, вказаного наприкінці модуля) та аналіз результатів лабораторного та інструментального досліджень.

Широко використовуються інтерактивні та проблемно-орієнтовані методи навчання, що дозволяє реалізувати компетентісний підхід до підготовки фахівців та сприяє формуванню професійно підготовленої особистості.

Під час проведення практичних занять використовуються інтерактивні методи навчання. Зокрема, для відпрацювання професійних вмінь на навичок залучаються клінічні задачі, кейс-метод, метод клінічних ігор, мозкового штурму тощо. В рамках позааудиторної підготовки студентів використовують науково-дослідницькі методи, на кафедрі працює предметний науковий гурток, студентам пропонується реалізувати міждисциплінарні проекти в рамках їх науково-дослідницької діяльності та доповісти результати на науково-практичних конференціях різного рівня.

Таким чином, організація навчального процесу на кафедрі використовує методи, що найбільше відповідають особистісно-орієнтованій моделі навчання.

9. Методи контролю

Методи і форми контролю та оцінювання успішності студентів з дисципліни здійснюються відповідно до вимог програми та Інструкції щодо оцінювання навчальної діяльності студентів в умовах впровадження Європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу, затвердженої МОЗ України (лист МОЗ України № 08.01-47/10395 від 15.04.2014).

При оцінюванні знань студентів перевага надається стандартизованим методам контролю: тестування (усне, письмове, комп'ютерне), структуровані письмові роботи, структурований контроль практичних навичок.

Види контролю (поточний і підсумковий).

Форма підсумкового контролю відповідно до навчального плану - залік, диференційований залік.

Критерії оцінювання:

контрольні заходи включають поточний і підсумковий семестровий контроль у вигляді заліку та диференційованого заліку.

10. Поточний контроль здійснюється під час проведення навчальних занять і має на меті перевірку засвоєння студентами навчального матеріалу. Форма проведення поточного контролю під час навчальних занять визначена робочою навчальною програмою дисципліни.

Оцінювання поточної навчальної діяльності. Під час оцінювання засвоєння кожної теми за поточну навчальну діяльність студенту виставляються оцінки за 4-ри бальною (традиційною) шкалою з урахуванням затверджених критеріїв оцінювання для відповідної дисципліни. При цьому враховуються усі види робіт, передбачені навчальною програмою. Студент отримує оцінку з кожної теми. Форми оцінювання поточної навчальної діяльності є стандартизованими і включають контроль теоретичної та практичної підготовки.

Поточний контроль здійснюється відповідно до конкретних цілей на кожному практичному занятті. Для контролю застосовуються наступні засоби діагностики рівня підготовки студентів: комп'ютерні тести, контроль виконання практичних навичок з методів обстеження хворого з подальшою інтерпретацією отриманих даних, аналіз результатів лабораторних та інструментальних досліджень.

Оцінювання поточної навчальної діяльності.

Поточне оцінювання студентів з відповідних тем проводиться за 4-бальною системою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно) з подальшим перерахунком у багатобальну шкалу.

Оцінка «відмінно» виставляється у випадку, коли студент знає зміст заняття та лекційний матеріал у повному обсязі, ілюструючи відповіді різноманітними прикладами: дає

вичерпно точні та ясні відповіді без будь-яких навідних питань; викладає матеріал без помилок і неточностей; вільно вирішує задачі та виконує практичні завдання різного ступеню складності.

Оцінка «добре» виставляється за умови, коли студент знає зміст заняття та добре його розуміє, відповіді на питання викладає правильно, послідовно та систематично, але вони не є вичерпними, хоч на додаткові питання студент відповідає без помилок; вирішує всі задачі і виконує практичні завдання, відчуваючи складнощі лише у найважчих випадках.

Оцінка «задовільно» ставиться студентові на основі його знань всього змісту заняття та при задовільному рівні його розуміння. Студент спроможний вирішувати видозмінені (спрощені) завдання за допомогою навідних питань; вирішує задачі та виконує практичні навички, відчуваючи складнощі у простих випадках; не спроможний самостійно систематично викласти відповідь, але на прямо поставлені запитання відповідає правильно.

Оцінка «незадовільно» виставляється у випадках, коли знання і вміння студента не відповідають вимогам «задовільної» оцінки.

11. Для дисциплін формою підсумкового контролю яких є диференційований залік:

Максимальна кількість балів, яку може набрати студент за поточну навчальну діяльність за семестр для допуску до диференційованого заліку становить 120 балів.

Мінімальна кількість балів, яку повинен набрати студент за поточну навчальну діяльність за семестр для допуску до диференційованого заліку становить 72 бали.

Розрахунок кількості балів проводиться на підставі отриманих студентом оцінок за традиційною шкалою під час вивчення дисципліни впродовж семестру, шляхом обчислення середнього арифметичного (СА), округленого до двох знаків після коми. Отримана величина конвертується у бали за багатобальною шкалою таким чином:

4-бальна шкала	200-бальна шкала
3.37	81
3.33	80
3.29	79
3.25	78
3.2	77
3.16	76
3.12	75
3.08	74
3.04	73
3	72
Менше 3	Недостатньо

$$\text{Залік} = (\text{СА} \times 120) / 5$$

12. Перерахунок середньої оцінки за поточну діяльність у багатобальну шкалу

4-бальна шкала	200-бальна шкала
5	120
4.95	119
4.91	118
4.87	117
4.83	116
4.79	115
4.75	114
4.7	113
4.66	112
4.62	111
4.58	110
4.54	109
4.5	108

4-бальна шкала	200-бальна шкала
4.45	107
4.41	106
4.37	105
4.33	104
4.29	103
4.25	102
4.2	101
4.16	100
4.12	99
4.08	98
4.04	97
3.99	96
3.95	95

4-бальна шкала	200-бальна шкала
3.91	94
3.87	93
3.83	92
3.79	91
3.74	90
3.7	89
3.66	88
3.62	87
3.58	86
3.54	85
3.49	84
3.45	83
3.41	82

для дисциплін, що завершуються диференційованим заліком

Самостійна робота студентів оцінюється під час поточного контролю теми на відповідному занятті. Засвоєння тем, які виносяться лише на самостійну роботу, контролюється при підсумковому контролі.

Семестровий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання на певному освітньо-кваліфікаційному рівні та на окремих його завершених етапах за національною шкалою та шкалою ECTS у формах заліку (диференційованого заліку) в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою навчальної дисципліни і в терміни, встановлені робочим навчальним планом.

Семестровий залік - це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу з дисципліни виключно на підставі результатів виконання ним усіх видів навчальних робіт, передбачених робочою навчальною програмою. Семестровий залік виставляється за результатами поточного контролю.

13. Семестровий диференційований залік - це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід. Студент вважається допущеним до семестрового екзамену з навчальної дисципліни, якщо він відвідав усі передбачені навчальною програмою з дисципліни аудиторні навчальні заняття, виконав усі види робіт, передбачені робочою програмою цієї навчальної дисципліни та при її вивченні впродовж семестру набрав кількість балів, не меншу за мінімальну (72 бали).

Семестровий диференційований залік проводиться на останньому 19 занятті у весняному (VI) семестрі відповідно до розкладу. Форма проведення диференційованого заліку є стандартизованою і включає контроль теоретичної та практичної підготовки.

Контроль теоретичної підготовки полягає у відповіді на 20 питань тестового контролю елементарного рівня, кожне питання якого оцінюється в 0,5 бали, 14 тестів підвищеної складності, кожне питання якого оцінюється в 1 бал та розв'язування 2 ситуаційних задач, кожна з яких оцінюється у 8 балів.

Таким чином, максимальна кількість балів, яку студент може отримати за теоретичну підготовку, складає:

$$0,5 \times 20 + 1 \times 14 + 8 \times 2 = 10 + 14 + 16 = 40$$

Контроль практичної підготовки полягає у демонстрації виконання практичних навичок та аналізі результатів лабораторних та ЕКГ-дослідження. Максимальна кількість балів, яку може отримати студент під час диференційованого заліку, складає 80, при цьому максимальна оцінка за тестовий контроль становить 40 балів, за виконання практичних навичок – 20 балів, за аналіз результатів лабораторних та ЕКГ-дослідження – 20 балів.

Виконання практичних навичок полягає в наступному:

- пальпація, перкусія та аускультация легень – 5 балів;
- пальпація, перкусія та аускультация серця – 7 балів;
- пальпація живота – 8 балів.

} Разом
максимально
20 балів

Аналіз результатів лабораторних та ЕКГ-дослідження:

- 3 ЕКГ: 4 бали x 3 = 12 балів;
- 4 лабораторні аналізи: 2 бали x 4 = 8 балів

} Разом максимально
20 балів

Мінімальна кількість балів при складанні диференційованого заліку – не менше 50.

Бали з дисципліни незалежно конвертуються як в шкалу ECTS, так і в 4-бальну шкалу. Бали шкали ECTS у 4-бальну шкалу не конвертуються і навпаки.

Бали студентів, які навчаються за однією спеціальністю, з урахуванням кількості балів, набраних з дисципліни ранжуються за шкалою ECTS таким чином:

Таблиця 3

Оцінка ECTS	Статистичний показник
A	Найкращі 10 % студентів
B	Наступні 25 % студентів
C	Наступні 30 % студентів
D	Наступні 25 % студентів
E	Останні 10 % студентів

Бали з дисципліни для студентів, які успішно виконали програму, конвертуються у традиційну 4-бальну шкалу за абсолютними критеріями, які наведено нижче у таблиці:

Таблиця 4

Бали з дисципліни	Оцінка за 4-ри бальною шкалою
Від 170 до 200 балів	5
Від 140 до 169 балів	4
Від 139 балів до мінімальної кількості балів, яку повинен набрати студент	3
Нижче мінімальної кількості балів, яку повинен набрати студент	2

Оцінка ECTS у традиційну шкалу не конвертується, оскільки шкала ECTS та чотирибальна шкала незалежні. Об'єктивність оцінювання навчальної діяльності студентів перевіряється статистичними методами (коефіцієнт кореляції між оцінкою ECTS та оцінкою за національною шкалою).

14. Методичне забезпечення

Під час проведення практичних занять використовуються інтерактивні методи навчання. Зокрема, для відпрацювання професійних вмінь на навичок залучаються клінічні задачі, кейс-метод, метод клінічних ігор, мозкового штурму тощо. В рамках позааудиторної підготовки студентів використовують науково-дослідницькі методи, на кафедрі працює предметний науковий гурток, студентам пропонується реалізувати міждисциплінарні проекти в рамках їх науково-дослідницької діяльності та доповісти результати на науково-практичних конференціях різного рівня.

15. Рекомендована література

1. Пропедевтика внутрішньої медицини /Децик Ю.І., Яворський О.Г., Нейко Є.М. та ін. (за ред. проф. Яворського О.Г.). – 5-е вид. – К: ВСВ «Медицина», 2018 р. – 552 с. + 12 с. кольор. вкл. + 1 двобіч. електрон. опт. диск (DVD-ROM).
2. Пропедевтика внутрішньої медицини /Децик Ю.І., Яворський О.Г., Нейко Є.М. та ін. (за ред. проф. Яворського О.Г.). – 2013 р. – 552 с. із 4-ма дисками.

3. Основи внутрішньої медицини: Пропедевтика внутрішніх хвороб /Децик Ю.І., Яворський О.Г., Нейко Є.М. та ін.; за ред. проф. О.Г. Яворського.– К.: Здоров'я, 2004. – 500 с.
4. Яворський О.Г., Ющик Л.В. Пропедевтика внутрішніх хвороб у запитаннях і відповідях. К.: Здоров'я, 2003. – 280 с.
5. І. Анамнез. ІІ. Огляд: фото пацієнтів: навчальний DVD-фільм. – Львів, 2012. – 45 хв. /Яворський О.Г.
6. Ющик Л.В., Гайдук А.Б., Бевз О.В., Семен Х.О. (за ред. проф. О.Г. Яворського) / Методичні рекомендації з пропедевтики внутрішньої медицини для студентів ІІІ курсу медичних факультетів вищих навчальних закладів ІІІ-ІV рівнів акредитації (модуль 1: Основні методи обстеження в клініці внутрішніх хвороб). – 101 с.
7. Ющик Л.В., Гайдук А.Б., Бевз О.В., Семен Х.О. (за ред. проф. О.Г. Яворського) / Методичні рекомендації з пропедевтики внутрішньої медицини для студентів ІІІ курсу медичних факультетів вищих навчальних закладів ІІІ-ІV рівнів акредитації (модуль 2: Симптоми та синдроми при захворюваннях внутрішніх органів). – 76 с.
8. Яворський О.Г. Схема історії хвороби (для студентів ІІІ курсу). – Львів, 1992. – 16 с.
9. Яворський О.Г. Основи загальної електрокардіографії (для студентів медичних інститутів). Львів, 1992. – 27 с.
10. Mosby's Guide to Physical Examination, 7th Edition / Henry M. Seidel, Rosalyn W. Stewart et al. – 2011. – 327 p.
11. A Guide to Physical Examination, 3d Edition /Barbara Bates. – 1983. – 561 p.